

2. **Софонович Ф.** Хроніка з літописців стародавніх / Ф. Софонович. – К., 1992.
3. **Agnew Hugh Le Caine.** Origins of the Czech National Renaissance / H. Agnew. – Pittsburgh & London, 1993.
4. **Balbin Bohuslav.** Historické rosmanitosti Království českého / B. Balbin // Kučera, Jan, Rak, Jiří. Bohuslav Balbin a jeho místo v české kultuře. – Praha, 1983. – S. 334–348.
5. **Balbin Bohuslav.** Výťah z českých dějin neboli Historie boleslavská. Kniha čtvrtá / B. Balbin // Kučera, Jan, Rak, Jiří. Bohuslav Balbin a jeho místo v české kultuře. – Praha, 1983. – S. 267–333.
6. **Chrzanowsk Ignacy.** Historia literatury niepodległej Polski (965–1795) / I. Chrzanowski. – Warszawa, 1971.
7. **Kann Robert A.** The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918 / A. Kann, D. Zdeněk. – Seattle; London, 1984.
8. **Latourette Kenneth Scott.** A History of Christianity. Vol. 2. / K. Latourette. – New York; Evanston; San Francisco; London, 1975.
9. **Puchowsk Kazimierz.** Nauchanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773). Zarys problematyki / K. Puchowski // Jesuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990). Kraków, 15–17 lutego 1991 r. – Kraków, 1993. – S. 279–296.
10. **Vardy Steven Bela.** Modern Hungarian Historiography / S. Vardy. – Surrey, 1976.

Надійшла до редколегії 29.07.2009.

УДК 94(477)«19»

М. Е. Кавун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗАРОДЖЕННЯ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ПРАКТИК У РАНЬОМУ КАТЕРИНОСЛАВІ

Поставлено проблему зародження історіографічних практик у Катеринославі в історико-культурному контексті формування міста. Проаналізована первісна історіографічна концепція генезису та культурної місії Катеринослава, сформована в першій половині XIX ст.

Ключові слова: історіографічні практики, Катеринослав, архієпископ Гавриїл, історична культура, культурні ідентичності, періодизація історії Катеринослава.

Поставлена проблема зарождения историографических практик в Екатеринославе в историко-культурном контексте формирования города. Проанализирована первичная концепция генезиса и культурной миссии Екатеринослава, сформированная в первой половине XIX в.

Ключевые слова: историографические практики, Екатеринослав, архиепископ Гавриил, историческая культура, культурные идентичности, периодизация истории Екатеринослава.

The problem of origin of historiography practices is put in early Yekaterinoslav City in the historical-cultural of formation of the city. The first conception of genesis and cultural mission of Yekaterinoslav City in the first half of XIX c. had analyzed.

Key words: historiographical practices, Yekaterinoslav City, archbishop Gavriil, historical culture, cultural identities, periodization of the history of the Yekaterinoslav City.

Проблема становлення місцевих історіографічних практик протягом XVIII–XIX ст. та їх кореляції з імперськими та національними дискурсами на теренах різних українських земель є однією з малодосліджених. Особливий інтерес стано-

вись, на наш погляд, аналіз локальних краєзнавчих історіографічних традицій як діючих підсистем та інструментів ретрансляції на локальному рівні(ях) регіональних та імперських або національних історіографічних дискурсів. Слід зауважити, що локальні краєзнавчі традиції Південної та Східної України XVIII–XIX ст., а серед них і традиції створення міської історії на регіональному рівні, традиційно сприймаються та досліджуються передусім на позитивістському ґрунті. Проблеми ролі та місця локальної, у тому числі, урбаністичної історіографії у процесі формування міського середовища, культурної ідентичності та історичної свідомості мешканців Північно-Причорноморського регіону (XVIII – поч. XX ст.), на жаль, лишаються практично на маргінесі сучасних історичних досліджень.

Проблеми формування міської історіографії, становлення та еволюції історичної свідомості мешканців Катеринослава (кінець XVIII – середина XIX ст.) практично не опинялися у полі зору дослідників, незважаючи на існування майже двохсотрічної традиції опублікованих праць з історії міста в цілому. На цю тему не існує не тільки монографічних досліджень, а й оглядових робіт, які б торкалися періодизації, історичних умов та чинників створення місцевих історіографічних практик.

Початкова фаза становлення міської історіографії Катеринослава пов'язана з діяльністю катеринославського архієпископа Гавриїла. Гавриїл (у миру Василь Федорович Розанов, 1781–1858), керував Катеринославською єпархією у 1828–1837 рр., згодом був архієпископом Херсонським і Таврійським (1837–1848 рр.), Тверським і Кашинським (1848–1857 рр.). Перебуваючи в Катеринославі, архієпископ Гавриїл, по-перше, спричинився до будівництва головного храму міста, Спасо-Преображенського кафедрального собору, по-друге, виявив себе як перший історіограф міста, автор кількох праць, де вперше синтетично представлена історія виникнення та розвитку міста (детальніше див. [2; 3]). Слід зазначити, що життя та історико-археографічна діяльність Гавриїла (Розанова) на Півдні України знайшли досить детальне висвітлення у роботах О. І. Журби (див. зокрема [4; 5]). Однак власне урбаністична складова історіографічної спадщини Гавриїла (Розанова) не стала предметом самостійного дослідження. Автор цієї статті ставить за мету поступово заповнити лакуну стосовно дослідження процесу формування локальної урбаністичної історіографії. Зокрема, в одній з попередніх робіт стисло поставлена проблема чинників формування культурної ідентичності / ідентичностей мешканців Катеринослава [7]. У нашому попередньому дослідженні [6] зроблена спроба системно розглянути роль Гавриїла (Розанова) у процесі становлення історіографії раннього Катеринослава та формування самосвідомості його мешканців.

Подальші дослідження з проблеми формування локальної історіографії та культурної ідентичності раннього Катеринослава стають можливими лише за двох умов: підвищення теоретико-методологічної та концептуальної складових такого роду досліджень; активного розширення джерельної бази, зважаючи на практично повну відсутність у самому місті значних джерельних комплексів щодо ранньої історії Катеринослава.

У зв'язку з цим пропоную знайдений мною у 2001 р. у архіві Санкт-Петербурзького інституту історії РАН рукописний текст промови, виголошеної 16 лютого 1836 р. у кафедральному Преображенському соборі м. Катеринослава, з нагоди пожалування цьому храму імператором Миколою I архієрейської та священнослужительської ризниці.

Цей текст привернув нашу увагу з двох причин: сам по собі він є унікальним артефактом культурного життя раннього Катеринослава, особливо цінним, зважаючи на відому ситуацію зі збереженням джерельних матеріалів історії міста періоду до середини XIX ст.; текст відзначають характерні семантичні особливості: будучи духовно-релігійною промовою, він є, водночас, першим систематич-

ним викладом концептуального бачення історії Катеринослава після виникнення та кристалізації нової міської структури в останній чверті XVIII ст.

Мета даної статті – ввести до наукового обігу текст промови 1836 р. та проаналізувати його значення як видатного артефакту формування локальної історіографії та історичної свідомості мешканців Катеринослава. Завдання статті: 1) розглянути питання авторства тексту; 2) зробити текстуальний аналіз промови на предмет елементів авторської концепції історії міста Катеринослава; 3) дослідити можливий вплив документу та вміщених у ньому ідей на подальше формування міської історіографії Катеринослава–Дніпропетровська. Об'єктом дослідження є рукописний текст урочистої промови 1836 р. у Спасо-Преображенському соборі м. Катеринослава. Предметом дослідження є наявність у тексті елементів історіографічних практик середини XIX ст.

Документ (публікується в додатку) зберігається в архіві Санкт-Петербурзького Інституту історії Російської академії наук, у фонді 200 «А. О. Скальковський». Місце зберігання документу не випадкове – він знаходиться серед десятків інших рукописів, зібраних А. О. Скальковським під час своїх поїздок територією Новоросійського краю. Рукопис являє собою чотири листи світлого жовтуватого кольору, списані великим каліграфічним почерком, причому почерк відмінний від почерку самого А. О. Скальковського. Це примушує нас думати, що рукопис не є переписаний самим А. О. Скальковським, список, ймовірно, отриманий вже в Катеринославі від персони, яка мала безпосереднє відношення до події.

Розглянемо питання щодо автора тексту урочистої промови. Одразу виступають кілька аспектів: 1) логічний. На наш погляд, відповідь на це питання лежить на поверхні, оскільки промову в нещодавно освяченому (1835 р.) кафедральному храмі на честь пошанування Миколою I ризниці міг читати тільки катеринославський архієпископ Гавриїл (В. Ф. Розанов), який і вважається першим історіографом Катеринослава; 2) стилістичний аспект. Оригінальний стиль, мова та специфічний виклад тексту, а також авторська концепція історії міста, закладена в проповіді, практично тотожні основним історіографічним текстам архієпископа Гавриїла. Саме це надає нам підстави вважати автором тексту саме Гавриїла (Розанова).

Текстуальний аналіз промови в соборі 1836 р. не залишає сумнівів, що документ має не тільки, й не стільки духовно-релігійний, а історіографічний та культурно-ідеологічний характер. Основна ідея тексту – ототожнення завершення будівництва, освячення й наповнення сакральними предметами Спасо-Преображенського кафедрального собору з культурним ренесансом самого міста Катеринослава та поверненням до первісно закладеної культурно-цивілізаційної місії. Концепція промови створена відповідно до пануючого імперського православно-монархічного дискурсу.

Проаналізуємо конкретніше такі питання щодо змісту аналізованого тексту: 1) погляди автора промови на генезис міста Катеринослава; 2) культурно-ідеологічні акценти та протиставлення; 3) схема історії Катеринослава, знакові події та персоналії; 4) авторська візія майбутнього Катеринослава.

Генезис Катеринослава – імперського анклаву та маяка просвітницької культури посеред придніпровських степів, символу культурного «замирення» місцевості та культурного переходу надзвичайних історичних зусиль – трактується не тільки в контексті протиставлення традиційної аграрної та ранньомодерної урбаністичної культур. Картина заснування Катеринослава двома монархами – головними агентами європейського Просвітництва – як частина колонізаційного процесу в рецепції арх. Гавриїла набуває виразної сакралізації й одночасно незвичайної культурної драматичності і трактується вже як символ трансцендентного переходу від антикультури до культури, від «культури війни» до «культури миру». Акт заснування міста двома монархами тлумачиться як своєрідні «двері» в ін-

ший, небачений раніше серед дніпровських гранітних скель культурний світ, як колосальні культурні можливості та одночасно як колосальна культурна відповідальність. Персони імператорів постають як надзвичайно сакралізовані культурні агенти впливу на Степовому Пограниччі. Імперія та її очільники проповідуються як колосальний культурно-колонізаційний та урбанізаційний інструмент.

Заснування Катеринослава репрезентовано як перший результативний урбаністичний проект – еманацию зусиль різних державних утворень по колонізації порожистої частини Дніпра, починаючи ще з часів середньовіччя.

Місія сотворіння культури «из хаоса», яку «в стране сей, на берегах знаменитого, окружающего и орошающего нас Днепра» виконала «Великая Екатерина» (Катерина II), причому «в присутствии повелителя Германских племен» (тобто імператора Йосифа II). Акцент на особі імператора Священної Римської імперії має особливе значення й символізує мультикультурність імперської колонізації та урбанізації Північного Причорномор'я та провідну роль німецької колонізаційної течії серед усіх неслов'янських течій по колонізації Новоросії.

Натомість текст промови пронизаний алюзіями щодо створення міста як процесу вирощення культури посеред степів. Катерина II «посеяла древо, насадила виноград», згодом Микола I «виноград сей напоил и возрастил до того, что уже пием мы здесь вино и вкушаем хлеб жизни вечной». Поява Катеринослава як своєрідного степового Едему знаково протиставляється доурбаністичній фазі. Колонізація Новоросійського краю Російською імперією показана як боротьба сил культури та хаосу, а Катерина II зображена як інструмент цивілізаційних перетворень. «Бог вдохнул Великой Екатерине, из хаоса, сотворить, подобно Миру, новую Россию: Она рекла; и исполнились силою помазавшаго Её – Элеем своим святым. Изчезли полчища гнездившихся змиев, изстребились вертепы зверей хищных, во всяком значении; и вместо оных водворились мирные обитатели, словом и действием славящие имя Трисвятого». Дуже цікавим є зауваження «во всяком значении». У попередній фразі вміщений дуже прозорий натяк на характерний для російського імперського дискурсу XVIII – першої половини XIX ст. образ запорозьких козаків як знаряддя культурного хаосу та adeptів «степной вольности».

Урбанізація краю під егідою Російської імперії тлумачиться як цілковито нова ера в житті краю. «Быв мертво все оживилось и преобразилось, как лице земли после всегубительной зимы. Между городами произник тогда из не бытия в бытие и любезный нами обитаемый, Екатеринослав». Але Катеринослав, до того ж, є обраним серед обраних. «И поелику цель бытия его предназначалась особенно важною и отличною от цели всех других Городов здешняго края: то отличное долженствовало быть жизни его и начало, или так сказать рождение». Тут поєднане триєдине розуміння місійної обраності Катеринослава: 1) з погляду власне культур-цивілізаційної місії, яку несло формування міської культурної традиції в краї; 2) з розуміння метропольного статусу Катеринослава в системі міст Південного краю; 3) уособлення міста як продукту діяльності імператорського дому, а значить, і Божественного начала. «Граду Нашему определялось, быть славою Великия в Самодержцех Екатерины II^а. Того то ради и имя на челе его написано: Екатеринослав. Того то ради и начало и основание его положено не иначе, как на основании Священнаго Храма, сего самаго Соборнаго, преобразившемся на горе Христу посвященнаго, который [...] заложив (1787. года) собственными своими – Скипетроносными руками Государыня Императрица Екатерина II тем самым положила начало бытию, даровала жизнь и Екатеринославу».

Моментом заснування Катеринослава автор промови однозначно визнає 1787 р., коли фізична присутність імператриці Катерини II та австрійського імператора, «повелителя Германских племен» Йосифа II надала максимальної сакральності церемонії закладення соборного храму Катеринослава. Саме ця подія для автора промови і є «точкою водоподілу» передміської і власне міської істо-

рії. Щоправда, аналізуючи текст, мабуть точніше буде визнати, що автор промови розглядає події у контексті дихотомії не «передісторія – справжня історія», а «до-історичний етап – власне історичний етап». Цивілізаційні імперативи автора промови у цьому сенсі виявляють себе максимально.

Окрема тема в аналізі промови – знакова сутність катеринославського собору. Собор виступає головним культурним символом нового міста. Заснування собору – одночасно і є заснуванням міста. «Вот заглавие истории любезного, нами обитаемого, Города, вот родственная его связь с сею святынею, в которую, в сии минуты, собрала нас благодать святого Духа!»

Цікаво відмітити, що саме у цій промові 1836 р. вперше (з відомих нам джерел) подана легенда, що стала згодом одним із стовпів катеринославського міфу. Це легенда про нібито прообраз для катеринославського храму – собор св. Павла в Римі. (Насправді прообразом за бажанням Г. О. Потьомкіна мав слугувати інший римський храм – базиліка св. Павла «за стінами». Міф спростований дослідниками XX–XXI ст., починаючи з Н. Д. Полонської-Василенко й завершуючи автором даної роботи [8]). Примітка в тексті, зроблена самим автором рукопису «Б. Храм заложен был обширнейшим храма Святого Петра в Риме», не залишає сумнівів, що цей рукопис поки є першим відомим нам за хронологією, де вміщена ця легенда. Саме в такому вигляді міф катеринославського собору кристалізований у першій опублікованій праці з історії Катеринослава, автором якої є саме арх. Гавриїл. Отже, якщо арх. Гавриїл є автором промови, що розглядається, перед нами перший варіант концептуально поданого міфу, який на 10 років раніший за першу історичну публікацію Гавриїла з історії Катеринослава (1846 р.).

Перша схема історії Катеринослава, подана в цій промові і повністю повторена в «Исторической записке» арх. Гавриїла 1846 р., на довгі десятиліття кристалізувалася в місцевій історіографії й стала канонічною. Історія раннього Катеринослава, згідно з цією схемою, поділяється на три періоди: 1) фаза генезису – проекти створення метропольного центру, заснування міста та перші кроки його розвитку відповідно до заданої моделі; 2) стагнація – втрата містом свого статусу через смерть державних протекторів (Катерина II, Г. О. Потьомкін та ін.); 3) своєрідний міський ренесанс – відновлення Катеринослава вже в середині XIX ст. завдяки поверненню до міста уваги монарха (Микола I) та вищих осіб імперії.

Слід звернути особливу увагу на опис тимчасової стагнації Катеринослава у першій половині XIX ст. і яскраве протиставлення нового міста із продуктами попередньої колонізації, водночас, лише в дихотомії «місто-село». Дуже впадає у вічі тотожність одного абзацу промови із абзацом «Очерка повествования о Новороссийском крае» арх. Гавриїла, який став ледь не хрестоматійним. У промові читаємо: «Екатеринослав перестал выходить далее тесных пределов убогой деревушки Половицы [Так называлось место, где Екатеринослав основан. – Прим. автора рукопису]». Далі наведемо аналогічний фрагмент тексту «Очерка...»: «Таким образом все разлилось в разные стороны; в самое краткое время всего лишился Екатеринослав, златом сиять надеявшийся, он превратился в сосуд глиняный, или в ту самую первобытную Половицу, на месте которой основался» [3, с. 459]. Це додатковий важливий доказ на користь того, що промова та «Очерк» створені одним автором.

Завершується промова яскравою проповіддю нового етапу міської історії, який розпочато освяченням у 1835 р. нового Преображенського кафедрального собору на місці, закладеному 9 травня 1787 р. двома монархами. «Заря обещавшая светлый день, сама потухла [...] слава предкнувшись, ниц поверглась. Увы! она уснуть хотела навеки: но Николай 1^й рек: востани. Вот слушат: новый период истории Екатеринослава! Николай 1^й даровал ему паки жить в благоденствии, возбудив от смертного сна уснувшую нашу славу [...]».

Автор промови, як і архієпископ Гавриїл в «Исторической записке» та інших працях, виступає проповідником своєрідного «катеринославського ренесансу» (термін наш – М. К.), який символізує не просто «оживлення» міста, але перехід його на спочатку закладені рейки стійкого розвитку в напрямі метропольного центру. Слід зауважити, що ця соціокультурна альтернатива була заявлена задовго до 1880-х рр., коли індустріальний бум завершить вихід Катеринослава із перманентної стагнації й перетворить його на новий центр Південного краю. Щоправда, ця нова роль Катеринослава, набута наприкінці XIX ст., вже не матиме практично нічого спільного з тими культурними векторами, що їх проповідував півстоліттям раніше архієпископ Гавриїл. Але автор промови, незалежно від культурних переваг, правильно вгадав напрям міського розвитку та ту нову «точку водоподілу» середини 1830-х рр., з якої почалося двадцятирічне «оживлення» Катеринослава, напередодні буржуазно-демократичних реформ 1860–1870-х рр. У цьому контексті «Слово» 1836 р. стало дзеркальним відбитком культурної надії, ейфорії та урбаністичного оптимізму, які починали пронизувати мешканців Катеринослава з 1830-х рр. І це ще раз підкреслює значення «Слова» не тільки як духовно-культурної проповіді, а як історіографічної пам'ятки в контексті перших історіографічних практик у Катеринославі першої половини XIX ст.

У цілому ж, при уважному герменевтичному прочитанні, «Слово» та усі похідні від нього праці арх. Гавриїла розкривають (щоправда, трохи запізно, як на середину XIX ст.), таємниці елементів культурної проекції ідей європейського Просвітництва на причорноморський сегмент східноєвропейського фронтиру; ідей, що виявили себе передусім у формуванні Новоросії як незавершеного європейського регіонального мультикультурного проекту і також виявилися у заснуванні Катеринослава. Перипетії цієї унікальної культурної гри (або, користуючись висловом Ларі Вульфа, «колонізаційного театру» [1]) на середину XIX ст. уже обросли напівлегендарними подробицями й увійшли в масову історичну свідомість з масою анекдотичних особистісно орієнтованих деталей (на кшталт приписуваної кн. Потьомкіну гігантманії, що нібито проявилася у настанові спорудити катеринославський Преображенський собор «на аршинчик ширше» римського собору св. Петра). Утаємничений зміст цих культурних містерій на східноєвропейському Пограниччі кінця XVIII ст. був схований, здається, назавжди, і тільки поєднання російсько-радянського імперських та сучасних європейських та американських історіографічних дискурсів на рубежі XX–XXI ст. створює надійне підґрунтя для об'єктивної реконструкції цих явищ та подій.

Архієпископ Гавриїл (Розанов) блискуче виконав місію одночасно культуртрегера та першого історіографа в Катеринославі, взявши на себе (свідомо чи підсвідомо) функцію медіатора між імперським культурним дискурсом та реаліями конструювання нового прото-модерного урбаністичного організму у Дніпровському Надпоріжжі, які вимагали активних дій по формуванню місцевої історичної свідомості.

Таким чином, ми маємо на сьогодні найбільш ранній документ, що засвідчує формування першої історіографічної концепції історії Катеринослава, автором якої є сенс вважати архієпископа Гавриїла (Розанова). «Слово» промовлено 1836 р., задовго до завершення пастирського служіння архієпископа Гавриїла (Розанова) в Катеринославі та від'їзду його до Одеси, й рівно на десять років випередило першу публікацію арх. Гавриїла з історії Катеринослава [2]. «Слово» можна тлумачити як своєрідний ідеологічний підсумок десятирічної культуртрегерської діяльності арх. Гавриїла в руслі формування міського середовища Катеринослава, де автор стисло викладає свої ідеї та одночасно результати своєї діяльності, при цьому успішно камуфлюючи й особисту участь у процесі формування міста описом виключно монарших діянь. Водночас, «Слово» стало промовистою квінтесенцією провідних ознак міської культурної ідентичності Катеринослава

на основі культурних імперативів європейського Просвітництва, звичайно ж, не створених, а тільки окреслених архієпископом Гавриїлом, але з легкої руки якого вони склали підґрунтя всієї подальшої міської історіографії аж до кінця XX ст.

Роль архієпископа Гавриїла (Розанова) полягає в тому, що він взяв на себе відповідальну культур-трансляційну місію – поєднав православно-монархічно-імперський та просвітницький дискурси, акцентував ці культурно-ідентичнісні ознаки саме як підґрунтя для самоусвідомлення Катеринослава та надав їм, у міру своїх інтелектуальних та проповідницьких здібностей, належне обґрунтування (путівку у інформаційне поле), ввівши їх у місцевий інтелектуальний дискурс, який знаходився тільки у стані зародження.

Подальші дослідження поставленої проблематики ми бачимо у кількох аспектах: 1) пошук та введення в обіг нових історіографічних джерел (у т.ч. неопублікованих) щодо генезису локальної катеринославської історіографії; 2) аналіз впливу концептуальних уявлень на походження та призначення Катеринослава, вироблених на ранньому етапі, на подальші практики міської історіографії та формування ідентичності мешканців міста; 3) порівняльний аналіз процесу зародження історіографічних практик у ранньому Катеринославі з аналогічними процесами в інших містах Новоросійського краю (Південної України) протягом кінця XVIII – середини XIX ст., передусім, у Одесі, Херсоні, Миколаєві, Симферополі та ін.

Бібліографічні посилання

1. Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения / Л. Вульф. – М., 2003.
2. [Гавриил (Розанов В. Ф.)]. Историческая записка о заложении в городе Екатеринославе соборнаго кафедральнаго Преображенскаго, ныне там существующаго храма; и о начале самага города Екатеринослава / [Гавриил (В. Ф. Розанов)]. – О., 1846.
3. Гавриил (Розанов В. Ф.). Продолжение очерка о Новороссийском крае. Период с 1787 по 1837 год / Гавриил (В. Ф. Розанов) // Записки Императорскаго Одесскаго общества истории и древностей. – О., 1863. – Т. V. – С. 420–490.
4. Журба О. І. Культурна та історико-археографічна діяльність архієпископа Гавриїла (В.Ф. Розанова) в Південній Україні / О. І. Журба // Дніпропетр. іст.-археограф. зб. / редкол.: О. І. Журба (наук. ред.) та ін. – Д., 1997. – Вип. 1: На пошану проф. М. П. Ковальського. – С. 220–238.
5. Журба О. І. Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / О. І. Журба. – Д., 2003.
6. Кавун М. Е. Перший історіограф Катеринослава: Архієпископ Гавриїл (В.Ф. Розанов) і процес формування історіографії, історичної культури та самосвідомості міста / М. Е. Кавун // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д., 2008. – Вип. VI. – С. 73–87.
7. Кавун М. Е. Шляхи розвитку нових міст Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (на матеріалах Катеринослава) / М. Е. Кавун // Питання аграрної історії України та Росії : матеріали четверт. наук. читань, присв. пам'яті Д. П. Пойди / редкол.: В. В. Іваненко (відп. ред.) та ін. – Д., 2002. – С. 79–85.
8. Кавун М. Э. Загадки Преображенского собора. Части I–IV / М. Э. Кавун // Недвижимость в движении. – 2005. – 16 февр.; 23 февр.; 2 марта; 9 марта.

Додаток

Слово, произнесенное 16 февраля 1836 г. в кафедральном Преображенском соборе г. Екатеринослава по случаю пожалования собору государем императором ризницы архиерейской и священнослужительской

Возлюблени о Господе! Кому неизвестно еще, тот да внемлет, что Соборный Преображения храм сей сооружен повелением и щедротами Благочестивейшаго Самодержавнейшаго Великаго Государя нашего Императора Николая Павловича. Премудрая, ныне в

Бозе почивающая, Бабка Его, благочестивейшая, Самодержавнейшая Великая Государыня Императрица Екатерина II^а положила, во основание ему, первый камень; можно сказать, посеяла древо, насадила виноград; а Августейший, столь же премудро Царствующий ныне над нами внук Ея, государь Император Николай Павлович виноград сей напоил и возматил до того, что уже пием мы здесь вино и вкушаем хлеб жизни вечной.

В краю сем, где мы теперь обитаем, в полной мере благоденствуя промыслом Вышняго и Властей от Вышняго поставляемых; в стране сей, на берегах знаменитого, окружающего и орошающего нас Днепра, ближе сказать, на сем самом месте, где стоим мы теперь, Молитвы творя пред Господом, был хаос и запустение. Бог вдохнул Великой Екатерине, из хаоса, сотворить, подобно Миру, новую Россию: Она рекла; и исполнились силою помазавшаго Её – Элеем своим святым. Исчезли полчища гнездившихся змиев, истребились вертепы зверей хищных, во всяком значении; и вместо // оных водворились мирные обитатели, словом и действием славящие имя Трисвятого. Вместо дикаго терния, возникли на лучах Нарцисс, Тюлпан, Гиацинт, словом всякой цвет благовонный, всякая душистая и целебная трава, и злак, и древо плодоносно, на службу человеком и скотом, коих появились на пахитях здешних нещетны так же стада. А на полях засеялась пшеница, возматилась жатва; на жатву стеклись от Запада, Севера, Востока жители; и из них составились села и города. Быв мертво все оживилось и преобразилось, как лице земли после всегубительной зимы. Между городами произник тогда из не бытия в бытие и любезный нами обитаемый, Екатеринослав. И поелику цель бытия его предназначалась особенно важною и отличною от цели всех других Городов здешняго края: то отличное долженствовало быть жизни его и начало, или так сказать рождение. Вонмите, Слушат: с веселием. Граду Нашему определялось, быть славою Великия в Самодержцех Екатерины II^а. Того то ради и имя на челе его написано: Екатеринослав. Того то ради и начало и основание его положено не иначе, как на основании Священного Храма, сего самого Соборнаго, преобразившемуся на горе Христу посвященнаго, который, к большей достопамятности, в присутствии Самодержавнаго так же повелителя Германских племен [А. Присутствовал действительно Римский император Иосиф II. – Прим. авт. рукопису], заложив (1787. года) собственными своими – Скиптоносными руками Государыня Императрица Екатерина II тем самым положила начало бытию, даровала жизнь и Екатеринославу. //

Вот заглавие истории любезнаго, нами обитаемаго, Города, вот родственная его связь с сею святынею, в которую, в сии минуты, собрала нас благодать святаго Духа!

О! как не воздохнем о царице и Матери нежной, питая во глубине души пламенные чувства благодарения Ей и признательности! Как не вспомняем Её! прилепни язык гортани, забвенна буди десница, если забудем тебя, жизнь и просвещение давшая путстынней юдоли, где теперь пием мы мед и млеко.

Естественно, что после начала и основания следовало граду нашему приходить от силы в силу, Храму достигать своего совершення. Источники средств к тому были нещетны, неистоимы; не вода, а золото и серебро лилось из них; и надежда, посему блистала, что Екатеринослав станет в ряду чудес, Храм [Б. Храм заложен был обширнейшим храма Святаго Петра в Риме. – Прим. автора рукопису], соделается предметом всеобщаго изумления.

Точно так и было бы: но, мои почтенные, Цари земные хотя и Бози суть, однакож, яко человецы, умирают. псал: 81. Ст. 6. То самое постигло и Екатерину Великую. Она прешла от временной жизни в вечную; в след же за нею утек и разсвет нашего счастья. Помрачился снова горизонт над Градом нашим, простерлась мгла некая и над сим святым местом, в жилище Богу тогда уготованном, в Скинию Ему предначерченном, где во Главу угла и первый камень положен уже был. Екатеринослав перестал выходить далее тесных пределов убогой деревушки Половицы [С. Так называлось место, где Екатеринослав основан. – Прим. автора рукопису], коею он был действительно – до особаго на него влияния Августейшей Благодетельницы. Яснее, город наш перестал с успехом созидаться, расти, шириться, распространяться, славиться и славить виновницу своего бытия, так что и самое знаменитое имя его: Екатеринослав стерлось [Д. Имя было переменено на Новоросийск. – Прим. автора рукопису], было с чела его. А Храм уподобился древу не благополучному, которое лишь только посадил в землю Домовладыка, ветр бурный сокрушил его, увлек стебель, развеял ветви, и корню бедному оставалось одно, что такое? гнить под спудом, коим он засыпан. Так и здесь. Храм, для удивления света предположенный, Преображения Господня Храм, основался, как уже сказал я, сочетался корнем со стихи-

ею Земли, утвердился, укрепился в ней, чтоб стоять неподвижно, возвысаясь до облак; но в этой мере возраста своего т: е: при подошве основания своего и остановился. Ибо все прочее, необходимое к дальнейшему его сооружению, возвышению, совершению, яко то Гранит, Порфир, Мрамор все сие созданием и серебром бурный ветер по сторонам развеял. Таково то последствие кончины Благочестивейшей, ныне в Бозе почивающей, Государыни Императрицы Екатерины II^а. Верно убо и отнюдь не ложно предреченное: Поражу пастыря, и разыдутся овцы.

Протек год печали, протек другой, третий; протекло десятилетие, протекло другое, третье; уже почти полвека совершилось, счастье наше к Нам не возвращалось. Заря обещавшая светлый день, сама потухла; Дщерь Великия и безсмертныя Славы, коею сияла, и ныне сияет Екатерина, хотя и не наземли уже живет, Дщерь сия, наша братие, // чрез ту же Великую Екатерину; слава предкнущись, ниц поверглась. Увы! она уснуть хотела навеки: но Николай I^й рек: востани. Вот слушат: новый период истории Екатеринослава! Николай I^й даровал ему паки жить в благоденствии, возбудив от смертного сна уснувшую нашу славу. Монарх вспомнил дни и лета града нашего первыя, взвесил Милости, изчислил благодеяния Ему премудрой, в Бозе почивающей, Бабки своей; и исполнился тучно благоволением. От благоволения пролилась Река щедрот. И сими то щедротами Отца Отечества совершился сей божественный, столь долго совершения ожидавший, Преображения Господня Храм. Мало что совершился, Се и в велелепие и в лепоту облекся по множеству тех же щедрот Благочестивейшаго Государя нашего Императора Николая Павловича. Так точно облекся в Ризу света, в сияние Солнца и звезд твердь Небесная в след того, как Вышний рек: Да будет твердь.

Возлюбленнии! после сказанного что иное остается нам, как преклонить колена пред Олтарем, пролить теплыя слезы, и молить Царя царствующих, да воздаст он Царю нашему по правде Его и по чистоте дел рук Его. Да умножая умножит лета живота, дни на дни да примножит, Престол паче и паче да утвердит, Десницу да возвысит, Царство да оградит миром, противныя же языки вся да покорит под ноги? Что еще остается? – Благодарить виновника нашего благоденствия, Монарха // и Отца всея России. Возблагодарим, поистинне, не устнами только, но и сердцем, не словом, но и действием. Ни овна ни тельца от нас он не требует, ни Злата ни Сребра не ищет: ибо все это Божие есть и Его. Одним да пожертвуем: Верую и правдою Ему да послужим чрез неленостное, неусыпное, чрез беспристрастное, безкорыстное исполнение должностей, кои Монарх на нас, для блага общаго, возложим и возлагает Воин да стоит на страже без измены, Судия да не кривит весов, Купец да нетворит подлога, Художник и Ремесленник да некормчествуют, и да [не] лукавствует, Земледелец не хищением, но потом да приобретает [Так у тексті. – М. К.], еже воздати Божия Богови, Кесарева Кесареви.

Спасыти и Сослужители! во всем этом, чадам нашим о христе мы да предшествуем. Как христос в Божественном своем лице дал нам образ: так и мы всякаго благочестия и святыми образ да будем. Вместе же с тем, и да возблагодарим почтенных наших Сograждан, любезных чад своих о Христе, возблагодарим здесь предстоящих и отсутствующих, но духом с нами неразлучных, молящихся вкупе и радующихся. Ибо если бы они недостойны были: не возрел бы на нас с высоты Господь столь милостиво, не излил бы толико щедрот, что се // Олтарь сей и мы немощные Служители его зримся во одеждах позлащенных якобы в сиянии и лучах самага Солнца.

Возлюбленнии! Благодать Вам и мир от Господа Бога Спаса нашего Иисуса Христа, Ему же начало и конец всякой славы, слава веки. [Аминь].

Произнесена в 16. день сего февраля 1836 года в Кафедральном Преображенском соборе по случаю пожалования Собору Государем Императором, Ризницы Архирейской и Священнослужительской.

*Рукопис. Без підпису.
Архив Санкт-Петербургского Института истории
Российской Академии наук.
Русская секция. – Ф. 200, оп. 2, д. 174, л. 1–4.*

Надійшла до редколегії 21.09.2009.